

BOŻENA CZARNECKA

DE RECEPTIE VAN CONSCIENCE
IN DE POOLSE PERS TOT 1918.
VOORLOPIGE BEVINDINGEN

INLEIDING

Hendrik Conscience is naast Herman Heijermans en Jo van Ammers-Küller een van de meest vertaalde Nederlandstalige auteurs in het Pools. Met ca. 27 uitgaven (vertalingen, nieuwe vertalingen en herdrukken) blijft hij “een uitschieter in het literaire landschap” (Koch, “Enkele facetten” 113). Tegelijk blijft het onderzoek naar de Poolse receptie van Conscience, in tegenstelling tot vergelijkbaar wetenschappelijk onderzoek in andere landen,¹ nog steeds als fragmentarisch te bestempelen en het richt zich voornamelijk op boekuitgaven.

Het meeste van wat we tot nu toe over de receptie van Conscience weten, is een soort nevenresultaat van het onderzoek van Jerzy Koch naar Multatuli.² Ook in zijn vrij recente bijdrage “Między *Zubożałym szlachcicem* a *Szczęściem w bogactwie*. Uwagi na temat odbioru literatury niderlandzkiej w Polsce” [Tussen *De arme edelman* en *Het geluk van rijk te zijn*. Kanttekeningen bij de receptie van

Dr hab. BOŻENA CZARNECKA is verbonden aan de vakgroep Nederlandse Filologie van de Universiteit van Wrocław. Haar specialisatie betreft modern Nederlands proza (o.a. historische roman, Vlaamse Kongoliteratuur, populaire literatuur). Correspondentieadres: Katedra Filologii Niderlandzkiej, Uniwersytet Wrocławski, ul. Kuźnicza 21-22, 50-138 Wrocław, Polen; e-mail: bozena.czarnecka@uw.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8901-2061>.

¹ Om slechts twee publicaties als voorbeeld te noemen: *De grote onleesbare. Hendrik Conscience* (2016) onder redactie van Kevin Absillis, Kris Humbeeck & Janneke Weijermans en *Van Siska van Rosemael tot Max Havelaar. Receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechische vertaling tussen 1848 en 1948* (2021) van Wilken Engelbrecht.

² Zijn monografie *Multatuli in Polen. Proeve van een bibliografie (Neerlandica Wratislaviensia, vol. 4, 1989)* heeft veel meer te bieden dan de titel zou suggereren en bevat rijke achtergrondinformatie over de situatie in de Poolse cultuur van de 19^e en 20^e eeuw en belicht de problemen die gepaard gaan met het receptieonderzoek naar de literatuur van voor 1945. Over de Poolse vertalingen van Conscience heeft ook Marcin Lipnicki recent geschreven (2013, 2017).

de Nederlandse literatuur in Polen] uit 2018 wijdt hij veel aandacht aan het fenomeen van Conscience. Hij noemt wezenlijke kenmerken van de receptie van de Vlaamse schrijver in de Poolse cultuur, zoals het grote aantal vertalingen en latere heruitgaven van sommige werken, maar ook de aanzienlijke spreiding en diversiteit van de uitgevers. Verder benadrukt Koch de populariteit van Conscience's werk bij de Poolse lezers. Hij merkt op dat zijn romans werden geclassificeerd als didactische en moraliserende literatuur, wat de belangstelling voor de schrijver in katholieke kringen garandeerde. In zijn opinie bevorderden ook bepaalde historische en culturele parallellen tussen Polen en Vlaanderen de positieve ontvangst van het werk van de Vlaming (Koch, "Między *Zubożałym szlachcicem*" 219-221).

Tot op heden is er zeer weinig bekend over de receptie van Conscience in de Poolse pers. Koch concentreert zich in zijn onderzoek op de vertalingen in boekvorm en slechts terloops signaleert hij een zekere rol van vooral katholieke tijdschriften in de verspreiding van vertalingen van Conscience's werk (220). Met mijn onderzoek wil ik graag proberen deze lacune te dichten. In deze bijdrage wil ik de eerste deelresultaten ervan presenteren.

1. ONDERZOEK

In mijn onderzoek richt ik me op de receptie van Conscience en zijn werk in de Poolse kranten en tijdschriften die tot en met het jaar 1918 zijn uitgegeven op Pools grondgebied dat toen behoorde tot drie verschillende staten: Pruisen/het Duitse keizerrijk, Oostenrijk-Hongarije en het Russische rijk. Deze ingewikkelde status quo, veroorzaakt door zgn. Poolse delingen in 1772, 1793 en 1795, vormt een extra complicatie voor het receptieonderzoek dat rekening moet houden met in feite drie verschillende systemen waarin de Poolse cultuur van toen probeerde te functioneren. Het Oostenrijkse deel (o.a. met Krakau, Lviv) genoot voor de Eerste Wereldoorlog een betrekkelijk grote mate van zelfbestuur en culturele vrijheid. Het Pruisische deel (o.a. de provincie Posen) en Russische deel (Warschau) werden daarentegen onderworpen aan min of meer intensieve processen van germanisering respectievelijk russificatie wat o.a. resulteerde in de pogingen om de Poolse cultuur te onderdrukken.

Een bijkomende belemmering, een van de belangrijkste redenen voor enigszins haperende verkenning van Conscience's werk in Poolse vertaling, is de toestand van de Poolse bibliotheken die veel te wensen overlaat: de boekencollecties zijn door oorlogen vernield of op zijn best ontmanteld en er

bestaat gebrek aan uitvoerige bibliografieën, lijsten van de inhoud van oudere periodieken.³ Even lastig is dat de negentiende-eeuwse journalisten en uitgevers vaak, tenminste vanuit huidig perspectief, hun werk slordig verrichtten: basale gegevens (zoals de namen van de auteur en/of vertaler, de oorspronkelijke titel van het vertaalde werk, de brontaal etc.) worden inconsequent of helemaal niet aangegeven.

De gestaag vorderende digitalisatie van kranten-en tijdschriftencollecties van de Poolse Nationale Bibliotheek en samenwerkende instellingen (het project Polona⁴) opent nu al nieuwe mogelijkheden voor het onderzoek naar literaire receptie van voor 1945.

2. CORPUS

Op dit moment bestaat mijn corpus uit meer dan 70 teksten van verschillende omvang waarin Conscience en/ of zijn werk vermeld is. Ze zijn gepubliceerd in 30 verschillende dagbladen, tijdschriften en literaire bijlagen, uitgegeven in drie provincies onder Pruisisch, Russisch en Oostenrijks bewind.

Uit voorlopige kwalitatieve analyse blijkt dat alle tot nu toe onderzochte teksten informatie over Conscience en zijn werk bevatten die in te delen is in volgende grote thematische categorieën: a) algemene biografische feiten; b) de persoon van de schrijver, zijn belang voor de maatschappij; c) karakterisering van het schrijverschap, ontwikkeling van de carrière (met regelmatige verwijzingen naar *De Leeuw van Vlaanderen* als zijn meesterwerk), inhoud en beoordeling van het werk (qua structuur, taal, stijl); d) vergelijkingen tussen Polen en Vlaanderen, verwijzingen naar Poolse contexten (bijv. de taalstrijd in Vlaanderen, de Belgische onafhankelijkheidsstrijd, maar ook het werk van Kraszewski⁵); e) aanbevelingen (aangeven of en waarom een werk lezenswaard is). Alvorens

³ Tegelijk is dit ook een simpele verklaring voor het feit dat het recente receptieonderzoek zich voornamelijk op de receptie van de Nederlandstalige literatuur na de Tweede Wereldoorlog concentreert.

⁴ Het resultaat van deze grootschalige onderneming is de digitale bibliotheek Polona: “one of the most modern digital libraries in the world and at the same time the largest library of its kind in Poland” (<https://polona.pl/page/about-polona>). Meer informatie te vinden op <https://polona.pl>.

⁵ Józef Ignacy Kraszewski (1812-1887), de Poolse “tweelingbroer” van Conscience, schreef ook populaire historische en zedenromans. Conscience functioneerde in Polen als de ‘Vlaamse Kraszewski’ en zijn werk werd door het prisma van Kraszewski’s romans gelezen: “Net als onze Kraszewski, wijdde Conscience zijn aanzienlijke schrijftalent uitsluitend aan het vergroten van de glorie van zijn vaderland en aan het ontwakken van een vurig patriotisme onder zijn volk.” (Conscience, *Lew* 6).

enkele voorbeelden ervan te bespreken, wil ik de bestaande Poolse vertalingen van Conscience kort voorstellen.

3. VERTAALD WERK

Uit Consciences omvangrijke oeuvre werden naar het Pools overwegend zedenromans vertaald.⁶ Het merendeel van vertalingen dateert uit de tweede helft van de jaren vijftig en de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw. Enkele romans werden nog kort voor of gedurende de Eerste Wereldoorlog vertaald,⁷ waaronder *In 't wonderjaer* en *De Leeuw van Vlaanderen*, twee historische romans waarmee Consciences schrijverscarrière eigenlijk startte.⁸

Wat boekuitgaven betreft begint de receptie van Conscience in het jaar 1858 toen *Powieści belgijskie z życia rodzinnego*⁹ [Belgische romans uit het familieleven] uitkwamen. Dit boek, bestaande uit twee delen, bevat vijf vertalingen, van *De loteling (Niewidomy)*, *De Gierigaerd (Skąpiec)*, *Wat eene moeder lyden kan (Cierpienia matki)*, *De arme edelman (Zubożały szlachcic)*¹⁰ en *Lambrecht Hensmans (Przygody Lamberta Hensmansa)*. Een andere omnibus verscheen onder de titel *Trzy powieści* [Drie romans] in 1875 en behelsde vertalingen van *Siska van Rosemael*, *Ware Geschiedenis van eene jufvrouw die nog leeft (Ciotka van Roosemael, historia prawdziwa żyjącej jeszcze panny)*, *Hoe men een schilder wordt, Eene ware geschiedenis van eenen schilder die nog leeft (Jak się to zostaje malarzem)* en een nieuwe vertaling van *Wat eene moeder lyden kan (Co matka wycierpieć może)*.

⁶ Uit diverse studies (Wauters 2002, Engelbrecht 2021) blijkt dat hetzelfde ook voor vertalingen in andere Europese talen gold.

⁷ Na de Tweede Wereldoorlog is slechts één korte tekst van Conscience uitgegeven: het verhaal “Płonący pasterz” [De brandende schaapherder] in de antologie *Smutny kos. Opowieści niesamowite i osobliwe z prozy niderlandzkiej* [De triestige merel. Griezelige en merkwaardige verhalen uit het Nederlands proza] uit 1983.

⁸ Hier rijst een vraag naar de motivatie (van de vertaler en de uitgeverij) om juist deze roman te gaan publiceren, al jaren na de negentiende-eeuwse hausse rond de historische roman. De anonieme auteur van het voorwoord bij de tweede uitgave wees op de “buitengewone kwaliteiten” van de roman zoals “mooie verteltrant, interessante inhoud, rijkdom aan mooie karakters en mooie heldendaden, verricht voor het vaderland” (Conscience, *Lew* 6). Hij probeerde de Vlaamse geschiedenis te gebruiken om de vaderlandsliefde en saamhorigheidsgevoel bij zijn landgenoten aan te wakkeren. Het zou interessant zijn om na te gaan hoe verschillende lezersgroepen deze tekst in feite ontvangen hebben.

⁹ Herdrukt in 1861 als *Wieczory zimowe, obrazy z życia rodzinnego dla młodych osób* [Winteravonden, tafereelen uit het familieleven voor de jeugd].

¹⁰ In 1880 opnieuw vertaald en onder de titel *Ubogi szlachcic* uitgegeven.

Vervolgens zijn nog de volgende werken vertaald: *De ziekte der verbeelding* (*Choroba wyobraźni*) in 1871,¹¹ *Simon Turchi of de Italianen te Antwerpen, 1550. Historische taferelen uit de XVIe eeuw* (*Talizman: powieść flamandzka*) in 1875, *Het geluk van rijk te zijn* (*Bodaj to być bogatym! Nowella flamandzka*) in 1875,¹² *In 't wonderjaer* (*Pamiętny rok*)¹³ in 1914 en *De Leeuw van Vlaanderen* (*Lew z Flandrji*) in 1915.¹⁴

Tot nu toe bevatte de lijst van vertaalde romans van Conscience twaalf titels (nieuwe vertalingen en heruitgaven niet meegeteld). Mijn onderzoek naar de receptie van Conscience in de Poolse periodieken maakt het mogelijk om er nog twee andere werken aan toe te voegen. Hoogstwaarschijnlijk gaat het in dit geval ook om de vroegste Poolse vertalingen van Conscience.

4. TWEE ONBEKENDE VERTALINGEN

Voor zover ik heb kunnen achterhalen, verscheen het allereerste vertaalde werk van Hendrik Conscience in het Pools in het literair-culturele weekblad *Rozmaitości* [Verscheidenheden] uit Lviv (toen Oostenrijks Polen), destijds met Mateusz Szreniawa-Sartyni (1796-1884) als hoofdredacteur. In de loop van het jaar 1856 gaf dit tijdschrift twee teksten van Conscience uit als feuilleton. In de nummers 1-8 kwam *Rikke-tikke-tak* (1846) uit als *Rik-tik-tak*. Wat hier de aandacht trekt is het feit dat deze vertaling in principe anoniem was want de naam van de auteur of vertaler werd niet genoemd. En er ontbrak een voorwoord.

De tweede tekst, de novelle *Blinde Rosa* (1847), werd gepubliceerd onder de titel *Ciemna Rózia* in september van hetzelfde jaar, in de nummers 37-39. In dit geval werd de vertaling wel voorafgegaan door een korte inleiding met essentiële

¹¹ Hoogstwaarschijnlijk het enige boek, dat direct uit het Vlaams is vertaald door de priester Józef Stagraczyński. Over het algemeen zijn rechtstreekse vertalingen uit het Nederlands voor de Tweede Wereldoorlog zelden. De meeste vertalingen gebeurden via een tussentaal. In het geval van Conscience ging het in principe om het Frans aangezien de Polen de literaire modes en trends uit Frankrijk op de voet volgden. Maar ook het Duits, het Engels of zelfs het Tsjechisch kunnen evenmin uitgesloten kunnen worden (Lipnicki 2013).

¹² Dat laatste werk verscheen in 1914 in een nieuwe vertaling en onder een nieuwe titel *Szczęście w bogactwie*.

¹³ Voor de vertaling werd de grondig herziene versie uit 1843 gebruikt en niet de oorspronkelijke uitgave uit 1837.

¹⁴ Interessant genoeg meldde het dagblad *Kurjer Poznański* op 22 december 1914 in de rubriek "Nieuwe publicaties" dat *De Leeuw van Vlaanderen*, "misschien wel de meest actuele kerstpublicatie van dit jaar", al in alle boekhandels te koop was en dat het drukken ervan al voltooid zou zijn voordat de oorlog uitbrak (Conscience, *Lew* 5). Waarom alle beschikbare bronnen 1915 als jaar van publicatie opgeven, blijft vooralsnog een raadsel.

informatie over de auteur. Er werd ook beklemtoond dat de redactie van *Rozmaitości* op het moment van publicatie niet op de hoogte was van “enige vermelding van het werk van de heer Conscience in een Pools tijdschrift”, hoewel het per slot van rekening om “een van de bekendere literaire namen van de laatste tijd” gaat (*Powieści* 281). Conscience “die in het Vlaams, een weinig bekende streektaal schrijft”, werd voorgesteld als “schepper van nieuwe literatuur”, waarin hij strikt lokale onderwerpen wist te verwerken, “hetzij uit de Vlaamse geschiedenis, rijk aan dramatische gebeurtenissen, hetzij uit het leven en de gebruiken van de huidige bevolking van het land”. Er is ook op gewezen dat de lezers zich juist het meest aangetrokken zouden voelen tot zijn zedentaferelen, die “de zuiverste moraal” uitstralen en die geschreven zijn “met de onvergelykbare charme van die naïeve, goedmoedige en nauwgezette waarheid die de oude Vlaamse school zo glorieus tentoonspreidde in de kunstgeschiedenis”.¹⁵ Want scènes, die “tot dan toe alleen op doek te bewonderen waren geweest, werden nu overgebracht” naar de vertellingen van Conscience.

Twee in *Rozmaitości* verschenen teksten lijken op elkaar, vooral qua hun romantische inhoud en de gedachte dat het menselijk lot is voorbestemd en de ware, geduldige liefde alles kan overwinnen. Het nederige verdragen van alle tegenslagen en trouw blijven aan zijn idealen worden beloond.

In *Rikke-Tikke-Tak* vertelt Conscience het verhaal van Lena, die een ongelukkige jeugd beleeft bij een Vlaamse boerin Daelmans die haar pest en met zwaar werk belast. Tot een onverwachte wending komt het, als Lena en haar vermiste vader, de kolonel Karel van Milgem, elkaar herkennen dankzij zijn liedje “Rikke Tikke Tak”. Vervolgens gaat Lena die eigenlijk Monica blijkt te heten, met hem mee naar Frankrijk hoewel dit afscheid betekent met de zoon van de boze boerin, Jan Daelmans, op wie ze verliefd is. In Parijs wordt Lena/Monica omgetoverd tot een welopgevoede jonge dame en haar vader probeert haar uit te huwelijken aan Adolf, de luitenant die zijn leven heeft gered op het slagveld. Toch kan ze in die Franse weelde niet echt aarden, ze verdort als het ware uit verlangen naar haar geliefde en de Kempense streek. Uiteindelijk blijkt de terugkeer en de toestemming van haar vader voor het huwelijk met Jan de enige oplossing.

Blinde Rosa gaat over de lotgevallen van een soldaat die “in den Franschen tijd met het ander kanonnenvleesch van Napoleon opgetrokken” is (173) en na een jarenlange afwezigheid terugkeert naar zijn geboortedorp, gelegen ergens tussen Antwerpen en Turnhout. Al zijn vrienden en kennissen zijn er niet meer, behalve

¹⁵ Dat motief van “voortzetter van de gerenommeerde Vlaamse schilderkunst” (*Powieści* 281) scheen toen vrij populair.

Rosa, zijn oude liefde, die nu blind is en “om haar dagelijksch brood” bedelt (185). Maar ze is hem niet vergeten en herkent hem aan zijn stem en hij is gelukkig om haar – zijn lieve Rosa – gevonden te kunnen hebben. De vertelling wordt afgesloten met de huwelijks-scène.

Bij de vertaling naar het Pools is er wel gebruik gemaakt van een tussentaal. In het geval van genoemde verhalen kan men met een hoge mate van waarschijnlijkheid aannemen dat de anonieme vertaler een concrete Franse vertaling gebruikte waarnaar ook de ondertitel van *Rik-tik-tak* schijnt te verwijzen: *Powieść z życia flamandzkiego* [Roman uit het Vlaamse leven]. Het gaat namelijk om de Franse selectie uit Consciences werk onder de titel *Scènes de la vie flamande* (1854) in de vertaling van Leon Wocquier (1821-1864), de Belgische schrijver en gerenommeerde vertaler van Consciences proza. Deze verzameling bestaat uit twee banden en bevat in totaal acht teksten: *Ce que peut souffrir une mère* (*Wat eene moeder lyden kan*), *Le Gentilhomme pauvre* (*De Arme edelman*), *Le Conscrit* (*De Loteling*), *Rosa l'aveugle* (*Blinde Rosa*), *Rikke-Tikke-Tak*, *L'Avare* (*De Gierigaard*), *La Fille de l'épicier* (*Siska van Rosemael*) en *L'Aubergiste du village* (*Baes Gansendonck*). Het toeval wilde dat er zeven hiervan binnen twee jaar in het Pools zijn verschenen. Tot nu toe heb ik nog niet kunnen vaststellen of er ook een vertaling van *Baes Gansendonck* bestaat.

Naast *Rosa l'aveugle* (*Blinde Rosa*) en *Rikke-Tikke-Tak* is er in 1856 nog een derde tekst uit *Scènes de la vie flamande* gepubliceerd, maar ditmaal in een tijdschrift uit Warschau (toen Russisch Polen). Het gaat om *Ce que peut souffrir une mère* (*Wat eene moeder lijden kan*) gedrukt als *Cierpienia matki* in *Rozrywki dla młodocianego wieku* [Vermaak voor jongeren]. Twee jaar later werd dezelfde roman opgenomen in *Powieści belgijskie z życia rodzinnego* (1858). In het geval van dit boek en in tegenstelling tot drie anonieme vertalingen uit 1856, is de naam van de vertaler wel bekend: Franciszek Salezy Dmochowski. Op basis daarvan zou men kunnen aannemen dat ook de vertaling van *Ce que peut souffrir une mère* (*Wat eene moeder lijden kan*) uit *Rozrywki* door Dmochowski gemaakt is (Lipnicki, *Wat eene moeder...* 130). Maar de vraag blijft open, of deze veronderstelling ook voor de twee vroegere vertellingen uit *Rozmaitości* geldt. Zou Dmochowski zijn vertalingen aangeboden hebben aan redacties in verschillende provincies? Misschien kan een vergelijkende analyse van bestaande vertalingen hierover uitsluitsel geven.

Het is niet mijn bedoeling om hier de Franse of Poolse vertaling uitgebreid te gaan analyseren op gehanteerde vertaaltechnieken, maar zelfs een oppervlakkige vergelijking van openingsscènes van *Blinde Rosa* in het Nederlands, Frans en

Pools lijkt te bevestigen dat de eerste Poolse vertalingen van *Conscience*¹⁶ inderdaad gebaseerd zijn op de vertaling van Wocquier uit 1854.

Blinde Rosa (1850)

Op enen schoonen zomerdag van het jaar 1846 rolde de diligence van Antwerpen op Turnhout, volgens gewoonte over den steenweg. De paarden trappelden, de wielen knarsten, het rijtuig kraakte, de voerman herhaalde zonder poozen zijn aandrijvend kletteren met de tong..... de honden blaften in de verte, de vogelen schoten uit de velden in de hoogte..... de zonneschaduw liep nevens den diligence en danste met zonderlinge sprongen tusschen boomen en heesters voort....

Rosa l'aveugle (1856)

Par un beau jour d'été de l'année 1846, la diligence d'Anvers à Turnhout roulait, selon sa coutume, sur la chaussée empierrée. Les chevaux piaffaient, les roues grinçaient, le véhicule craquait, le conducteur encourageait son attelage par des claquements de langue réitérés..., les chiens aboyaient dans le lointain, l'alouette montait des champs vers le ciel..., l'ombre dessinée par un soleil ardent courait à côté de la diligence et dansait avec des bonds étranges au milieu des arbres et des arbustes qui bordaient la route.

Ciemna Rózia (1856)

W prześliczny dzień letni roku 1845¹⁷, kamienistym gościńcem z Anvers do Turnhout, pędził jak zwyczajnie stary powóz pocztowy. Konie parskały, klaskał językiem naganiający szkapy konduktor, czekały psy w oddali, wzbijał się w powietrze świegotający skowronek, pomykał chyżo po ziemi cień powozu i koni, i jakieś dziwaczne wyprawiał płasy, skacząc po drzewach i krzakach, którymi po obu stronach wysadzony był gościńiec.

Wat de Poolse en Franse vertaling duidelijk met elkaar verbindt is bijvoorbeeld het behouden van de Franse benaming van Antwerpen in de Poolse tekst. Een ander bewijs wordt door de zin “De vogelen schoten uit de velden in de hoogte” geleverd; het oorspronkelijke “neutrale” woord “vogelen” wordt vervangen in beide vertalingen door een specifiek vogelsoort “leeuwerik” waarbij ook het meervoud in enkelvoud wordt getransformeerd. Daarnaast wordt de Poolse vertaling “verrijkt” met de informatie dat het om een tsjilpende leeuwerik gaat (“świegotający”). In de Poolse tekst worden verder versterkingen, vervangingen en weglatingen gehanteerd. Zo wordt het woord “schoon” versterkt, want “prześliczny” betekent wonderschoon, buitengewoon mooi, prachtig. “Trappelen” wordt vervangen door “parskać” (snuiven). Er zijn ook elementen die helemaal weggelaten worden zoals “de wielen knarsten, het rijtuig kraakte” /

¹⁶ Er zijn herziene – gemoderniseerde – versies van beide vertalingen, met o.a. bijgewerkte spelling, in voorbereiding. Ze zullen ook van nodige annotaties worden voorzien.

¹⁷ Waarschijnlijk een onbedoelde fout van de vertaler of uitgeverij.

“les roues grinçaient, le véhicule craquait”. Wat nog in de aangehaalde passages direct in het oog springt, zijn de gewijzigde interpunctietekens: in de Poolse vertaling zijn namelijk “gewone” komma’s en punten gebruikt in plaats van beletseltkens.

De Poolse vertaler heeft ervoor gekozen om een aantal wijzigingen aan te brengen ten opzichte van de Franse tussenvertaling, waardoor de Poolse vertaling verder van het Nederlandse origineel af komt te staan. Sommige daarvan lijken volkomen ongerechtvaardigd en het is moeilijk uit te leggen waarom ze zijn gemaakt. Misschien resulteren ze uit de stijl en taalconventies van de vertaler, uit zijn poging om de tekst naar zijn smaak “mooier” te maken. Toch tasten al die lexicale en grammaticale transformaties de boodschap van de brontekst over het algemeen niet aan. De overzetting in het Pools, weliswaar niet nauwgezet, bewaart de geest van de brontekst.

5. ANDERE VOORBEELDEN

De vroegste van alle tot nu toe gevonden teksten in het Pools waarin Conscience en zijn werk is vermeld, dateert uit mei 1846. Het gaat om een vertaling van een artikel uit de Duitse *Kölnische Zeitung* in *Gazeta W. Xięstwa Poznańskiego* onder de titel “Duch publiczny i literatura w Niemczech” [Publieke opinie en literatuur in Duitsland]. Conscience werd daar bepaald als “een beperkt maar gezond en goedhartig talent”, maar tegelijk als “literaire sleutelbloem” die “begint te ontluiken op verdorde aarde zonder enige creativiteit” (*Duch publiczny* 434).

De eerste meer uitvoerige maar ook ten dele onjuiste vermelding van Conscience's werk verscheen in december 1849 in *Dodatek Literacki do Czasu* (literaire bijlage bij het tijdschrift *Czas* uit Krakau). In de rubriek “Bibliografisch en artistiek nieuws” werd “Henryk Conscience uit Antwerpen” omschreven van als een van de populairste schrijvers in Vlaams België. Hij zou in 1835¹⁸ debuten met *In 't wonderjaar* dat veel succes had. Zijn driedelige roman *Księga flandryjska*¹⁹ zou zijn roem verveelvoudigen. Daarna putte de schrijver niet meer uit de geschiedenis, maar hij schetste uitstekende taferelen die perfect het dagelijks, huiselijk leven weergeven. Opgemerkt werd nog een ongehoord enthousiaste ontvangst door de Vlaamse lezers, die zijn boeken gretig uitverkochten (“Belgia” 4).

¹⁸ In feite gaat het om het jaar 1837.

¹⁹ “Vlaams boek, boek van Vlaanderen” – zo werd de titel *De Leeuw van Vlaanderen* vertaald.

Commentaar op Consciences werk scheen meestal nogal oppervlakkig. Tot nu toe heb ik weinig besprekingen kunnen vinden die van deze regel af zouden wijken. Een van de uitzonderingen is de uitgebreidere beoordeling van de roman *De arme edelman*, het eerste deel van de reeks *Opera selecta van Henryk Conscience* die in 1914 uitgegeven is door de uitgeverij Księgarnia Św. Wojciecha (Posen). Deze recensie werd geschreven door Szykowski en gepubliceerd in *Przegląd powszechny* (Algemeen Overzicht; Krakau). Conscience is daar voor de zoveelste keer voorgesteld als “de eerste Vlaamse schrijver” die “beroemd is geworden in Europa”. Hij zou “de ware schepper van de Vlaamse literatuur” zijn, met een opvallend rijk oeuvre, maar in het jaar 1914 zou hij en zijn werk volgens de recensent slechts een historische betekenis bezitten. Daarom adviseerde de recensent dat men uit zijn werk heel voorzichtig moest kiezen. Een omvangrijk deel ervan mocht zijns inziens gerust over het hoofd gezien worden (vooral werken in de trant van Walter Scott die op onnoemelijk veel andere Europese historische romans uit die tijd zouden lijken). Szykowski vond daarnaast dat de uitgever een verkeerde beslissing nam door de selectie uit Consciences werk te beginnen met de vertaling van de al eerder vertaalde *De arme edelman* (1851). Hij betwijfelde of “Deze melodramatische geschiedenis over een verarmde maar trotse [...] edelman en zijn enige, overigens heel sympathieke, dochter” nog iemand zou kunnen ontroeren. Als het meest waardevolle deel van Consciences literaire nalatenschap noemde hij “zedentaferelen uit het Vlaams boerenfolk”, want ook voor een niet-Vlaamse lezer uit het begin van de twintigste eeuw zouden ze “een zekere frisheid” bewaard hebben. Hij benadrukte vooral de ‘leerzame bekoorlijkheid van de couleur locale’ die men daar tegenkomt. De kwaliteit van de roman beoordeelde hij toch vrij scherp: “De literaire productie van Conscience is niet in staat te voldoen aan de hedendaagse artistieke vereisten” (Szykowski 105-106).

Poolse periodieken berichtten ook af en toe over allerlei niet-literaire curiositeiten. Om de een of andere reden vond *Gazeta Codzienna* (Dagelijkse Krant; Warschau, onder Russisch bewind) het belangrijk om op woensdag 4 augustus 1847 te melden dat “De heer Conscience, de bekende romanschrijver en auteur van *Geschiedenis van België*, benoemd is tot leraar van de koningszonen in de Vlaamse taal- en letterkunde” (“Bruksella” 2). De lezer kon ook bijvoorbeeld vernemen dat een standbeeld van de schrijver werd onthuld in Antwerpen (1883). En vanzelfsprekend deden verschillende dagbladen en tijdschriften even later veelvuldig verslag over zijn dood en begrafenis. Soms werden bij deze gelegenheid ook zijn oeuvre en buitenliteraire verdiensten in herinnering gebracht.

TOT SLOT

Het lijkt geen twijfel dat Hendrik Conscience op de een of andere manier al geïntroduceerd was bij Poolse lezers toen de vertalingen van zijn proza in boekvorm sinds 1858 begonnen te verschijnen. De meeste contemporaine artikelen in de Poolse kranten en tijdschriften lanceerden Conscience consequent als auteur van bekoorlijke zedeschetsen en beschrijvingen van het eenvoudige Vlaamse leven op het platteland. Zijn romans over historische onderwerpen werden vooral beschouwd als een soort aanloop tot de echte schrijfcarière, het waren literaire oefeningen die hem vooral grote herkenbaarheid verzekerden. Tegelijkertijd kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat de meerderheid van Poolse literaire journalisten niet de moeite heeft genomen om zelf de boeken van Conscience te lezen en verder te gaan dan overnemen van vaak voorkomende bewoordingen en afgezaagde formuleringen uit andere, in het begin vooral buitenlandse bronnen.

Het is in deze onderzoeksfase nog te vroeg en te moeilijk in te schatten hoe en in hoeverre de Poolse kranten en tijdschriften een reële invloed hebben gehad op afzonderlijke vertalers, uitgevers en de publieke opinie in drie provincies. Onduidelijk blijft hoe de culturele overdracht plaatsvond, hoe de contacten verliepen tussen afzonderlijke redacties, vertalers, journalisten etc. Momenteel zijn er in elk geval meer vragen dan antwoorden. Waarom zijn sommige teksten (bijvoorbeeld *Wat eene moeder lyden kan* en *De arme edelman*) zelfs meerdere malen vertaald? Is dit te wijten aan de ontoereikende kwaliteit van de vertaling of aan het feit dat de uitgevers of vertalers niet op de hoogte waren van het bestaan van een eerdere vertaling?

De Poolse tijdschriften verbergen zeker nog veel fascinerende informatie over Conscience. Hopelijk zijn er nog andere vertalingen van Conscience in Poolse periodieken verschenen. Aan de ene kant kan een aantal witte vlekken in het receptieonderzoek naar Conscience's werk in Polen zeker niet meer worden ingevuld, want er is te veel materiaal verloren gegaan in het woelige verleden. Maar aan de andere kant is het ook niet uitgesloten dat er nog frappante ontdekkingen kunnen worden gedaan. Conscience, nog steeds een van de meest vertaalde Nederlandstalige schrijvers, verdient ongetwijfeld een zo grondig mogelijk onderzoek.

BIBLIOGRAFIE

- “Belgia [België].” *Dodatek Literacki do Czasu*, nr. 4, 1849, p. 4.
- “Bruksella 27 lipca [Brussel, 27 juli].” *Gazeta Codzienna*, nr. 205, 1847, p. 2.
- “Duch publiczny i literatura w Niemczech [Publieke opinie en literatuur in Duitsland].” *Gazeta W. Xięstwa Poznańskiego*, nr. 107, 1846, pp. 433-434.
- “Henryk Conscience: Lew z Flandrii [Hendrik Conscience, De Leeuw van Vlaanderen].” *Kurjer Poznański*, nr. 293, 1914, pp. 5-6.
- “Powieści Henryka Conscience [Romans van Hendrik Conscience].” *Rozmaitości*, nr. 37, 1856, p. 281.
- Conscience, Hendrik. *Blinde Rosa*. Drukkery van J.P. van Dieren en Comp., uitgevers, 1850.
- Conscience, Henri. *Rosa l’aveugle. Scènes de la vie flamande* [Blinde Rosa. Scènes uit het Vlaamse leven]. Deel 2, vertaald door Léon Wocquier, onder redactie van Michel Lévy Frères, éditeurs, 1856.
- Conscience, Henryk. *Ciemna Rózia (Blinde Rosa)*. *Rozmaitości*, nr. 37-39, 1856.
- Conscience, Henryk. *Lew z Flandrii. Powieść historyczna z XIV wieku osnuta na tle bohaterkich walk Flamandczyków o niepodległość ojczyzny* [De Leeuw van Vlaanderen. Historische roman uit de 14e eeuw tegen de achtergrond van de Vlaamse strijd om onafhankelijkheid van het vaderland]. 2^e uitgave, Księgarnia św. Wojciecha, 1921.
- Engelbrecht, Wilken. *Van Siska van Rosemael tot Max Havelaar. Receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechische vertaling tussen 1848 en 1948*, Academia Press, 2021.
- Humbeec, Kris, Kevin Absillis, en Janneke Weijermars, redacteuren. *De Grote Onleesbare. Hendrik Conscience herdacht*, Academia Press, 2016.
- Koch, Jerzy. “Enkele facetten van de Poolse receptie van de Noord- en Zuidnederlandse literatuur tot 1914. Een verkenning.” *Neerlandica Wratislaviensia*, vol. 7, 1994, pp. 105-120.
- Koch, Jerzy. “Między Zubożałym szlachcicem a Szczęściem w bogactwie. Uwagi na temat odbioru literatury niderlandzkiej w Polsce [Tussen De arme edelman en Het geluk van rijk te zijn. Overwegingen over het thema van de receptie van Nederlandse literatuur in Polen].” *Widzę rzeki szerokie... Z dziejów literatury niderlandzkiej XIX i XX wieku*, onder redactie van Jerzy Koch en Piotr Oczko, Biblioteka Werkwinkel, 2018, pp.197-222.
- Koch, Jerzy. “Multatuli in Polen. Proeve van een bibliografie.” *Neerlandica Wratislaviensia*, vol. 4, 1989, pp. 7-16.
- Lipnicki, Marcin. “‘De leeuw zonder klauwen’. Een paar opmerkingen over vertalingen van Hendrik Conscience in het Pools tijdens de tweede helft negentiende en begin twintigste eeuw.” *De Lage Landen*, onder redactie van Wilken Engelbrecht en Muriel Waterlot, Wydawnictwo KUL, 2013, pp. 55-64.
- Lipnicki, Marcin. “*Wat eene moeder lijden kan door Hendrik Conscience in het Pools. Vertaling of adaptatie?*” *Neerlandica Wratislaviensia*, vol. 27, 2017, pp. 129-139.
- Rik-tik-tak*. *Rozmaitości*, nr. 1-8, 1856.
- Szykowski, Marian. “Z wielkopolskiej niwy powieściowej [Uit de Groot-Poolse romantische niche].” *Przegląd Powszechny*, nr. 123, 1914, pp.105-106.
- Wauters, Karel. “Literair-historisch essay over *De Leeuw van Vlaanderen*.” *De Leeuw van Vlaanderen of de Slag der Gulden Sporen*, van Hendrik Conscience. Tekstkritische editie door van Edward Vanhoutte en met een uitleiding door Karel Wauters, 2002, pp. 395-410.

GERAADPLEEGDE WEBSITES

www.polona.pl/page/about-polona. Geraadpleegd op 10 mrt. 2023.

DE RECEPTIE VAN CONSCIENCE IN DE POOLSE PERS TOT 1918.
VOORLOPIGE BEVINDINGEN

Abstract

Het Poolse receptieonderzoek naar het werk van de Vlaamse romanschrijver Hendrik Conscience (1812-1883), een van de meest vertaalde schrijvers uit het Nederlands in het Pools, concentreert zich hoofdzakelijk op vertalingen van zijn werk in boekvorm. Over de receptie van Conscience in de Poolse kranten en tijdschriften van de 19^e en begin 20^e eeuw is er weinig bekend, hoewel dit destijds een wezenlijke factor moest geweest zijn in de processen van verbreiding en assimilatie van zijn werk in de Poolse cultuur. Alleen al daarom kan de huidige kennis van de receptie van deze auteur als onvolledig beschouwd worden. Dit artikel presenteert de eerste deelresultaten van het onderzoek naar de receptie van Conscience in de Poolstalige pers tot 1918. Het verschaft basisinformatie over de historische en culturele context van die tijd en karakteriseert (zowel kwantitatief als kwalitatief) het voorlopige corpus van teksten. De meeste aandacht wordt gericht op tot nu toe onbekende vertalingen van twee verhalen van Conscience: *Rikke-tikke-tak* (1846) en *Blinde Rosa* (1847) die in 1856 als feuilleton zijn verschenen in het tijdschrift *Rozmaitości* (uitgegeven in Lviv). Dit zijn hoogstwaarschijnlijk ook de vroegste vertalingen van Conscience in het Pools, niet uit het origineel, maar via de Franse tussenvertaling van Wocquier (1854).

Trefwoorden: Hendrik Conscience; receptie; Poolse pers; *Rikke-Tikke-Tak*; *Blinde Rosa*; *Rozmaitości*

RECEPCJA CONSCIENCE' A W PRASIE POLSKIEJ DO 1918 ROKU.
UWAGI WSTĘPNE

Streszczenie

Polskie badania recepcyjne nad twórczością flamandzkiego powieściopisarza Hendrika Conscience'a (1812-1883), jednego z najczęściej tłumaczonych z języka niderlandzkiego na polski pisarzy, koncentrują się głównie na przekładach jego twórczości w formie książkowej. Niewiele wiadomo o recepcji Conscience'a w polskiej prasie XIX i początków XX wieku, choć w tamtym czasie musiał to być istotny czynnik w procesach upowszechniania i asymilacji jego prozy w kulturze polskiej. Już choćby z tego powodu obecną wiedzę o recepcji Flamanda można uznać za niepełną. Niniejszy artykuł prezentuje pierwsze cząstkowe wyniki badań nad recepcją Conscience'a w prasie polskojęzycznej do 1918 r. Dostarcza podstawowych informacji o kontekście historyczno-kulturowym badanego okresu oraz charakteryzuje (ilościowo i jakościowo) zebrany korpus tekstów. Najwięcej uwagi poświęca nieznanym dotąd przekładom dwóch opowiadań Conscience'a, *Rikke-tikke-tak* (1846) i *Blinde Rosa* (1847), które w 1856 r. zostały opublikowane jako powieść w odcinkach przez lwowskie czasopismo *Rozmaitości*. Są to też najprawdopodobniej najwcześniejsze przekłady Conscience'a na język polski, dokonane nie z oryginału, lecz pośrednio, z przekładu francuskiego Wocquiera (1854).

Słowa kluczowe: Hendrik Conscience; recepcja; polska prasa; *Rik-tik-tak*; *Ciemna Różia*; *Rozmaitości*

THE RECEPTION OF HENDRIK CONSCIENCE
IN THE POLISH PRESS UP TO 1918:
PRELIMINARY FINDINGS

S u m m a r y

Research on the Polish reception of the work of the Flemish novelist Hendrik Conscience (1812-1883), one of the most translated writers into Polish from Dutch, focuses mainly on the translations of his work in book form. Little is known about Conscience's reception in the Polish newspapers and periodicals of the 19th and early 20th centuries, although at the time this must have been an essential factor in the spread and assimilation of his work into Polish culture. For this reason alone, Conscience's reception can be considered incomplete. This article presents the first partial results of research into Conscience's reception in the Polish-language press until 1918. It provides basic information on the historical and cultural context of that time and characterises (both quantitatively and qualitatively) the preliminary corpus of texts. Attention is mostly paid to the hitherto unknown translations of two stories by Conscience: *Rikke-tikke-tak* (1846) and *Blinde Rosa* (1847) which were serialised in 1856 in the magazine *Rozmaitości* (published in Lviv). These are also most probably the earliest translations of Conscience into Polish, not from the original, but via Wocquier's French intermediate translation (1854).

Keywords: Hendrik Conscience; reception; Polish press; *Rikke-Tikke-Tak*; *Blinde Rosa*; *Rozmaitości*